

GRENADIER FRANZ-JOSEPH, WIJLEN MIJN ZOON
SINGEL | UITGEVERIJEN

Afdeling Brave New Books

Print on Demand 2019

ISBN 9789402186390

©2019 Roland Derveaux

van Roland Derveaux verschenen eveneens:

De Barst in De Beitel

Storm over De Beitel

Leve De Beitel

De Knopendoos

Een Kind In De Kou

Schrijversfoto: Thierry Derveaux

Niets uit deze publicatie mag gekopieerd, verveelvoudigd,
doorgestuurd of gebruikt worden zonder voorafgaande en
schriftelijke toestemming van de auteur.

Voor dit boek werd alleen papier gebruikt dat niet bijdraagt
tot de ontbossing van het regenwoud.

www.singeluitgeverijen.nl > Brave New Books

www.bravenewbooks.nl/rolandderveaux

<https://www.facebook.com/Plezierschrijver/>

GRENADIER FRANZ-JOSEPH, WIJLEN MIJN ZOON

Oorlogsroman

Roland Derveaux

*“He’s the one who gives his body
As a weapon of the war,
And without him all this killing can’t go on.”*

– Buffy Sainte Marie, *Universal Soldier*

*“So sind wir die Generation ohne Gott, denn wir
sind die Generation ohne Bindung, ohne Vergangen-
heit, ohne Anerkennung..”*

– Wolfgang Borchert

2 maart 2019 is de 75ste verjaardag van het sneuvelen van Grenadier Franz Joseph Baltin, 18,5 jaar oud, in de onherbergzame en verwoeste omgeving van de Pripjatmoerassen in Wit-Rusland. Daar raakte de Duitse Wehrmacht in een ongelijke en ongemeen bloedige strijd verwickeld met het herrezen Rode Leger, dat de jaren daarvoor het onderspit had moeten delven. De vader van Joseph, Franz Baltin, schoolhoofd te Aken, bundelde de oorlogscorrespondentie tussen hem en zijn zoon, en maakte er een aangrijpend In Memoriam van. Het is dit document dat de basis vormt van deze oorlogsroman over een strijdtoneel dat wat in de vergetelheid geraakt is, een eerbetoon aan Franz Joseph en aan alle eenvoudige soldaten uit vele landen die het leven ontnomen werden in een absurde wereldoorlog.

Deel I

1944

Oostfront, 3.3.1944

Geachte Heer Baltin,

Ik heb de treurige plicht om U te moeten melden dat Uw dierbare zoon, grenadier Franz Joseph Baltin, op de ochtend van 2 maart 1944, gesneuveld is. De compagnie was actief in de eerste linies en bevond zich bij Prityka, zowat 54 km ten zuiden van Babroejsk.

In de nacht van de eerste op de tweede maart was de groep van Uw zoon verwickeld in een voorpostgevecht. Tegen drie uur werd zijn peloton afgelost. Op weg naar de schuilplaats werd Uw zoon in de rug getroffen door een vijandelijke kogel, die de wervelkolom beschadigde, zodat de dood kort na de verwonding reeds intrad. Hij was - volgens de Oberleutnant en de Unteroffizier die de eerste hulp toedienden - meteen bewusteloos en heeft geen pijn geleden.

Ik ben mij ervan bewust, Zeer Geachte Heer Baltin, dat deze brief Uw familie groot leed aandoet. Toch kan ik U verzekeren dat ook de compagnie door de heldendood van Uw zoon, groot verlies geleden heeft. Alhoewel hij slechts relatief korte tijd bij ons ondergebracht was, kon hij zich verheugen in een grote populariteit bij iedereen. Hij had zich in de laatste gevechten getoond als een dappere en onverschrokken soldaat. Ik wist hem altijd naar waarde te schatten voor zijn plichtsgetrouwe en opgewekte inzet en zijn onbegrensde bereidwilligheid. De leegte die in de gelederen van de compagnie ontstaan is, kan door niemand opgevuld worden.

Moge de zekerheid dat Uw dierbare zoon, in de zware kamp om Duitslands toekomst, stierf voor ons volk, U allen een troost zijn in Uw onmetelijk leed. Dat het niet nutteloos was, dat zal de toekomst uitmaken. U mag er trots op zijn dat Uw zoon altijd paraat was om voor de Führer te vechten, tot de dood. Wij, die overblijven, geloven en beloven, dat zijn opofferingsgeest ons een extra stimulans zal geven om door te bijten.

Aan U en aan Uw achtenswaardige familie, Zeer Geachte Heer Baltin, bied ik, tevens in naam van de hele compagnie, mijn warmste medeleven aan.

Uw zoon werd op 4 maart 1944, met militaire eer begraven op het heldenkerkhof van Tschernin, 50 km ten zuiden van Babroejsk. Hij werd door zijn kameraden ter aarde besteld voor zijn laatste rust.

Aanvaard mijn betoon van innige deelneming.

Uw Karl Knieper,

Leutnant Kompanieführer

Blijkbaar werd er dus voor het versturen een PS aan toegevoegd, anders kan ik niet verklaren hoe de brief de datum van 3.3.1944 droeg, terwijl daarin ook gemeld werd dat de begrafenis op 4 maart had plaatsgevonden. Aan de brief was een overlijdensattest toegevoegd, waarin bevestigd werd dat grenadier Franz Joseph Baltin, op 2.3.1944 sneuvelde in Prityka bij Parycy in Wit-Rusland. En daar was nog aan toegevoegd:

Voor sociale voorzorg en vragen over hulp kunt u zich wenden tot het bevoegde bureau van de Strijdkrachten. Bij iedere militair dienstkantoor kunt u inlichtingen inwinnen over de dichtste vestigingsplaats.

getekend Karl Knieper

Daarmee was het onherroepelijke voltrokken. Ondanks de oorlog met zijn dagelijks dreigend levensgevaar was het een schok en wij hadden ons te schikken naar de gebeurtenissen die op ons af kwamen.

De brief was twee weken onderweg geweest. De morgen die volgde op de overhandiging keek ik terug op de pijnlijke avond en de eindeloze nacht die daarop volgde. Was ik bang geweest

om mijn lieftallige vrouw Elisabeth het harde nieuws te vertellen, haar dappere reactie had mij met verwondering geslagen en ik stond ook vol bewondering voor haar moedige houding in de uren daarna. Ze had gewoon geantwoord dat ze zich al met de dood van onze Joseph verzoend had. Aan bepaalde tekenen had ze geweten dat het onherroepelijke gebeurd was. Zij was het die onze dochters opving en er, na de eerste emotie, aan begon om de familie die we konden bereiken op de hoogte te brengen. Ik liep er wat verloren bij. Eerst nu begon ik mijn draai te vinden. Ik zette me achter de schrijfmachine en tikte nog een brief aan Commandant Knieper.

19.3.1944

Zeer geachte Commandant,

Uw treurige boodschap over de dood van onze zoon, Joseph Baltin, heeft ons andermaal diep in de oorlogsmiserie gedompeld. Op 14 juli van vorig jaar zijn we, bij een luchtaanval op Aken, heel ons hebben en houden kwijtgeraakt. De brand die op de inslag volgde, verwoestte ons huis en vernielde heel ons bezit. Nu leveren we ook nog onze enige zoon in.

Voor Uw meelevende brief, ter gelegenheid van het vreselijke lot dat nu weer mijn familie trof, mijn beste dank.

Mag ik U toch nog een dienst vragen? Als het enigszins mogelijk zou zijn, verzoek ik U om een foto te laten maken van het graf van onze zoon op het soldatenkerkhof van Tschernin. Ik zou U daar

zeer dankbaar voor zijn. De reden waarom ik daar nu zo op aandring is, dat ik bang ben dat de compagnie misschien snel afgelost of elders ingezet zou worden.

Uzelf wens ik het geluk dat militairen nodig hebben in de strijd en een behouden thuiskomst.

Met dank

Franz Baltin

Na het posten ervan zou ik met de fiets - of, volgens noodzaak, met de tram - een bezoek brengen aan onze broers en zusters en een afspraak maken met de pastoor om te beginnen met de voorbereiding van de kerkdienst.

Omtrent de reden waarom ik zo aandrong op het maken van een foto, had ik in mijn bittere stemming nog getwijfeld. Ik was ervan overtuigd dat we deze oorlog aan het verliezen waren en ik kon het voorgevoel van de totale en snelle ondergang moeilijk van me afzetten. Maar ik wist me te beheersen en liet niet in mijn kaarten kijken.

Een reactie van de legerleiding bleef uit. De dag van de eredienst had ik nog niets van hen gehoord. Ik was toch benieuwd of er aan mijn verzoek een gevolg zou gegeven worden. Ik begon ervoor te vrezen. De noodlottige brief van de korpscommandant had er meer dan twee weken over gedaan. Als die van mij nu ook nog eens zo lang onderweg is, dan zal ik, in afwachting van een antwoord, nog lang geduld mogen oefenen...

En dan, we waren toen al de dertigste maart, trof ik bij de correspondentie een brief aan met hetzelfde veldpostnummer

als dat van Joseph. Hij was echter geschreven door een andere “soldaat-jongeling”, Hans Alten. We mochten van “geluk” spreken dat alle post even lang onderweg was, zoniet zou zijn brief in onze handen gevallen zijn nog voordat wij officieel op de hoogte gebracht werden van de dood van Joseph.

13.3.1944

Hooggeachte Familie Baltin,

Daar wij andermaal in een nieuwe stelling getrokken zijn, kon ik niet vroeger schrijven. Ik zou u, als kameraad van Joseph, mijn medeleven willen betuigen. Wij hebben ten slotte meer dan een jaar samen doorgebracht. In de RAD en ook in Frankrijk zaten we in dezelfde compagnie en we kenden elkaar al daarvoor. Voor ons allen was hij onweerlegbaar een goede kameraad. Ik zal hem nooit vergeten. In mijn gebeden zal ik hem blijven gedenken. In het geval dat u mij terug schrijft, wilt u dan zo vriendelijk zijn om enkele bidprentjes mee te sturen? Als ik ooit het grote geluk zou hebben om nog eens in verlof te komen, kom ik u zeker bezoeken. Voor vandaag moet ik ermee ophouden. In de hoop iets van u te horen,

Soldaat Hans Alten ()*

Vanzelfsprekend heb ik aan zijn verzoek nog dezelfde dag gevolg gegeven. Maar daar had je het al. De compagnie van Joseph had inderdaad de vorige stellingen al verlaten. Mijn hoogdringende bede om foto's te nemen van zijn graf, was ongetwijfeld nutteloos geweest. Maar zolang er geen antwoord komt op mijn verzoek of mijn brief niet naar afzender terug-

keert, bijt ik me vast in dat sprankeltje hoop. IJdele hoop? Nu, met Pasen 1944, heb ik nog altijd niets vernomen of ontvangen.

1925–1931

Franz-Joseph. . . Op 29 Augustus 1925 baarde mijn vrouw Elisabeth, oh wonder van de natuur, een derde kind: Franz, zoals ik, voor de administratie, Joseph, voor de vrienden. Wat was onze vreugde groot om er nu - na de twee meisjes - ook een jongen bij te hebben, terwijl wij daar eigenlijk al niet meer op gerekend hadden. Hij was ook nog eens flink uit de kluiten gewassen. Maar al heeft zijn dappere moeder bij de geboorte heel wat moeten doorstaan, het leed was al snel vergeten, zo blij was ze, mijn lieve Elisabeth. Ik weet nog goed hoe mateeloos het geluk was, waarmee ik de geboorte van onze telg aangekondigd heb. Een zoon! Vol hoopvolle verwachtingen was ik, nu ik een stamhouder van ons geslacht op de wereld gezet had, die de naam Baltin zou voortzetten, als de natuur en de omstandigheden hem gunstig gezind waren. Wij volgden zijn eerste uren en dagen in deze wereld dan ook met meer dan gewone aandacht. Ons jongste kind liet ons weer dromen van een geweldige toekomst, na al het leed dat we de vorige jaren te verwerken kregen. Toen lachte het leven ons weer toe. De hongerwinters met knol- en koolrapen hadden we, moeizaam weliswaar, overleefd. Aan de incidentrijke periode na de wapenstilstand - de politieke verdeeldheid, het protest, de stakingen, de hyperinflatie, de bemoeienissen van de bezetters - was nu schijnbaar een einde gekomen en voor het eerst in

lange tijd hadden we weer redenen om de toekomst hoopvol tegemoet te zien.

En toch, toen de eerste tekenen van de zwangerschap zich manifesteerden, had Elisabeth gereageerd met gemengde gevoelens.

‘Zullen we dit wel aankunnen?’

‘Wat? Elisabeth, waar maak jij je zorgen over? Kijk om je heen, het kan toch alleen maar beter worden!’

‘Ik ben bang, Franz.’

‘Ah, lieve Liesbeth, slechter dan wij het gehad hebben kan het toch nooit meer worden. En toch hebben wij alles overleefd.’

Elisabeth was altijd al een “stille” vrouw geweest. Met haar gevoelens liep ze nooit te koop. Ik had dan ook niet verwacht dat ze zou uitgebarsten zijn in vreugdekreten en -dansjes. Zij ging “aanvaardend” door het leven. Juist daarom trof het mij dat ze zo nadrukkelijk haar bezorgdheid uitte.

We hadden het inderdaad niet breed, maar al hadden we weinig, we misten ook weinig. Er heerste een groot gevoel voor saamhorigheid, in de eerste plaats familiaal, maar ook onder de leden van onze gemeenschap, de school, de kerk. We hielpen elkaar waar mogelijk om kosten te delen. De directe naweeën van de vreselijke oorlog waren we - zij het slechts met vallen en opstaan - te boven gekomen, in tegenstelling tot veel kleine middenstanders en ongeschoolde arbeiders. Er was overal sociale ongelijkheid. Veel kinderen leden aan ondervoeding en ziekten die daar het gevolg van waren. In de straten van de steden probeerden bedelaars - onder hen zelfs oorlogsinvaliden - om te overleven. De kleine criminaliteit bleef woekeren. Veel gezinnen hadden gedurende de inflatiejaren al hun schamele bezittingen ingeruild tegen karig voedsel. Zelfs bemiddelde mensen hadden hun fortuintje verloren en waren nu veroordeeld tot de bedelstaf. Ouders waren hopeloos op

zoek naar eetbare waren. Sommigen, als er geen andere oplossing meer was, namen hun toevlucht tot diefstal. Hun economische problemen maakten hen ook bijzonder ontvankelijk voor nationalistische en zelfs antisemitische invloeden. De woningnood was, na de massale verwoestingen, nog steeds hoog. Niet alleen steeg het bevolkingsaantal, ook de vele vluchtelingen moesten onderdak krijgen. Alhoewel het aantal Joden nauwelijks één procent van de bevolking bedroeg, velen van hen eveneens behoeftig, waren ze niet geliefd. Ze deden te afstandelijk en gaven de indruk dat ze zich boven het gewone volk verheven voelden. Vooral de ingeweken Joden uit Oost-Europa lagen onder vuur, symbolisch dan. Welkom waren ze bij een groot deel van de bevolking in ieder geval niet. Er was ook niets van een verlangen tot integratie te bespeuren. Ze vormden een wereldje apart.

Wij hadden er geen last van. Ik ijverde voor de vrede, in tegenstelling tot andere oud-militairen, die hun door het verlies van de oorlog geschonden zelfbeeld probeerden op te krikken door zich te verenigen in pseudo-legercorpsen of bonden van oud-frontsoldaten. Ik weigerde om daaraan mee te doen maar evenmin nam ik deel aan massabewegingen en -bijeenkomsten die plaatsvonden onder het motto “Nooit meer oorlog!” Ook van politieke meetings hield ik mij afzijdig.

Ik had een vast inkomen, ik stond in het onderwijs. Daarmee behoorde ik tot de betere helft van de bevolking, wat dat ook mocht betekenen. Twee dochtertjes, Marie en Liesje, vulden de woonkamer met blijheid. Het jongste, Liesje, had een zwakke gezondheid en soms wat hinder van astma-aanvallen. Ze moest soms dagenlang de kamer houden, maar dat was de enige last die ons opgelegd was en die we met liefde en geduld wisten te dragen.

We woonden in Winden, een idyllisch dorp, dik in het groen aan de noordrand van de Eifel, niet zo ver van de steden Düren

en Aken, en van Kreuzau slechts gescheiden door de Roer. We genoten van de zomervakantie. Achter het oude schoolgebouw in Winden, lag er een grote tuin en het duurde niet lang, of de jonge nieuwe aardbewoner liet zich daar in zijn mandje bewonderen, meestal sluimerend in de late zomerzon. Ook voor ons was het er aangenaam vertoeven. Elisabeth kon er rusten en recupereren.

Net als zijn grote zus, straalde Joseph al snel een sprankelende levensvreugde uit. De betoverende lach van een zuigeling verdreef de rauwe werkelijkheid van onze recente geschiedenis weer verder van ons af. We waren in de wolken met het kleine gelukskind en genoten van de bekoorlijkheid van een onschuldige spruit.

Tevreden zagen wij hoe ook onze twee meisjes zich tot hem aangetrokken voelden. Als ze thuis waren lieten ze hem geen seconde alleen. Wat voor ons pure levensvreugde was, was voor hen als speelgoed, dat plezier en afwisseling bracht in de eindeloze dagen van de gelukzalige kinderjaren.

Niettegenstaande de vele naweeën van de oorlog zag de toekomst er veelbelovend uit. Er waren plannen voor snelwegen. Tentoonstellingen werden georganiseerd in de hele regio. De economie kreeg nieuwe kansen, nadat vorig jaar de Duitse oorlogsschuld herschikt werd, Duitsland een belangrijke lening kreeg en de Rijksmark geïntroduceerd werd: allemaal succesvolle maatregelen om de hollende inflatie te bedwingen.

Culturele opleving drong, wegens gebrek aan infrastructuur, nog maar weinig door tot de dorpen, al was de invloed al voelbaar. De kranten berichtten over de veranderingen die plaatsvonden in de steden. Een nieuw theater opende de deuren in Aken. Aan een stadsbibliotheek werd daar ook al gedacht. Bioscopen zagen het levenslicht en in de zalen werden nieuwe dansen geïntroduceerd - uit Amerika! Ook de mode veranderde het straatbeeld. Ruitertornooien werden ingericht. Voor-

lopig ontbraken ons echter ook de middelen om deel te nemen aan culturele manifestaties. Veel comfort hadden we dus niet, maar we kwamen rond en er was hoop op beter. Op ons wenslijstje stond een radio bovenaan. Als we die eenmaal in huis hadden zou de cultuur - en daarbij dacht ik vooral aan luister spelen, symfonieconcerten en opera-aria's - naar ons toe komen.

Personen- en goederenvervoer ondergingen de veranderingen van de moderne tijd, maar op de buiten was hiervan nog weinig te merken. De arme boeren konden zich de investering niet veroorloven, bleven achter paard en ploeg lopen en lieten de oogst - in tot 18-urige werkdagen - door seizoensarbeiders binnenhalen. Automatisering bleef beperkt tot de kapitaalkrachtigsten. Dat een groot deel van de plattelandsbevolking zijn geluk ging zoeken in de steden, verwonderde niemand.

Meestal begon de dag met het drukke leven dat een gezin met drie kinderen met zich meebrengt. Moeder Elisabeth had met twee ook al de handen vol, een derde nam niet zo veel extra tijd in beslag en ze maakte daar dan ook geen misbaar over.

Joseph groeide op als een rustige, zelfs een iets te stille peuter, zonder eisen, die alles over zich heen liet gaan wat gebeurde. Een Lamme Goedzak zou ik hem niet durven noemen, maar op lichamenlijk gebied behoorde hij niet meteen tot de meest actieve en sportieve van zijn prille leeftijd.

En dan - nauwelijks een jaar later - werd ik door de autoriteiten benoemd in een andere school en zonder verdere uitleg overgeplaatst naar Hastenrath, in de buurt van Eschweiler. Voor ons zou het wennen worden, en onze meisjes vonden het jammer dat ze daardoor hun groene paradijsje vaarwel hoefden te zeggen. De nieuwe school lag hoog op een tochtige heuvel. De woning, netjes in de rij, als in een stad, bood ons niet de wonderlijke wereld van de zich eeuwig vernieuwende na-

tuur, die wij gewoon waren. Maar het was het einde van de wereld niet en we slaagden erin om de windstille en zonnigste dagen op de buiten door te brengen.

Met Pasen 1928 - weer zonder voorafgaande kennisgeving - werd ik naar de Mariaschool in Alsdorf gestuurd. Deze keer was het een onverhoopte meevaller, want samen met de aanstelling kregen we weer een huis zoals in de dagen van Winden. Als schoolhoofd mocht ik beschikken over een nieuwbouw die de gemeente ter beschikking stelde, weliswaar zonder het geluk van een daarbij horende tuin. Maar daartegenover stond, dat er in de naburige velden meer dan plaats genoeg was om te spelen. Onze drie kleuters zouden er hun kindertijd zonder zorgen kunnen doorbrengen.

Annemarie was intussen schoolplichtig. Dagelijks verbleef de kleine Joseph dus in het gezelschap van Liesje, ons fatsoenlijk, kranig, levenslustig, maar ietwat ziekelijk dochttertje.

En zo gebeurde het dat Joseph, de stille en in zichzelf gekeerde spruit, gedurende de jaren in Alsdorf, nog rustiger werd. Ik kan me, uit zijn eerste jaren, geen dag herinneren, dat ik ooit te klagen had over woest of weerspanning gedrag. Aan wilde spelletjes had hij een grondige hekel. Joseph en Liesje vormden een speel- en doegroep op zichzelf. Met het zwakke meisje - Liesje kende ook opflakkingen van energie - groeide een kameraadschap waar de stille Joseph zich als peuter goed bij voelde. Zij vulden elkaar uitstekend aan en werden een onafscheidelijk duo. Altijd, als hij met kwiekere of kloekere kleuters geconfronteerd werd, trok hij zich verlegen en schuchter terug onder ons dak. Dan was hij liever bij Liesje, zijn buitengewone zus. Urenlang hokte hij met haar samen. In de vergadering knipte hij foto's en tekeningen uit. Hij was vader, jongen of meisje in het fantasierijke spel met zijn grotere speelkameraad.

En dan - volgende etappe - kwamen wij in Aken terecht.

Een nieuwe wereld! Daar gonsden de getouwen weer. De wevers lieten wol en zijde door hun handen en hun machines lopen. Wandbekleding van lijnwaad en tapijten lagen goed in de vraag. De toeleveranciers leverden naalden, spelden, messen of borstels. Andere bezorgden dan weer knopen, sleutels, spiegels, glas, kleurstoffen en chemische producten. Ook daar waren machines voor nodig, want er werd overal geïnvesteerd. Monteurs en elektriciens hadden goed te doen. Brandstoffen uit mijnen en groeven en watermolens produceerden energie voor papier-, koper- en staalfabrieken. Er was gebrek aan spoorstaven en nieuwe wagons. Er werd aan de wegen gewerkt, om het groeiend aantal trotse chauffeurs en de voorname passagiers van auto's te behagen.

Het Kaiser-Friedrich-park was populair. In hun vrije tijd zochten wij - net als de andere bewoners - de stadsparken op, gingen wandelen op de paden langs de vijvers of bezochten de kuuroorden. Opvoeringen, theaters, kiosken hadden meer succes dan ooit voorheen. Heiligdommen, monumenten en tentoonstellingen kregen veel bezoekers die kunstschaten of nieuwe trends kwamen bekijken. Zelfs de tabaksindustrie - met de sigarenfabrieken op kop - deed gouden zaken. Er werd gedanst en gedronken.

We werden er ook op plichten gewezen die op het platteland niet zo actueel en acuut waren. Voorzorgsmaatregelen tegen luchtaanvallen, blusmateriaal. Een waterton! Emmers, ja, die hadden we, maar niet genoeg. Een grote zandkist in het bereik van schoppen en spaden, een bijl, een zwabber om vlammen uit te slaan en nog meer gereedschap dat kon dienen om een brand te bestrijden. In meergezinshuizen moest daarvan voldoende beschikbaar zijn in het trappenhuis. Wat hing er ons boven het hoofd? Toch geen nieuwe oorlog?

Al zongen alle lagen van de bevolking de nieuwste schlagers mee, zagen ze dezelfde films, lazen ze dezelfde boulevardbla-

den en droegen ze dezelfde strohoed, toch waren er tegen al die veranderingen ook reacties. “Terug naar de natuur”, werd er geroepen en dat uitte zich ondermeer in de oprichting van nieuwe jeugdbewegingen en de opkomst van weer nieuwe cultuuruitingen. Ook op politiek gebied stonden er hoge muren tussen arbeid en kapitaal. En toch kunnen beide werelden niet zonder elkaar. Comfortartikelen - al dan niet met elektrische aandrijving - vonden hun weg naar de massa. Vrouwen die daardoor meer vrije tijd kregen, boden zich aan op de arbeidsmarkt. De snelheid van de woningbouw werd opgedreven door modulatie en standaardisering.

Op het persoonlijk vlak - het gebrek aan inspraak of overleg, steeds als ik een andere school toegewezen kreeg - had ik al duidelijk gevoeld dat er een nieuwe orde op til was. Er werd op mijn salaris beknipt. Ik had toch een onberispelijke staat van dienst en er waren - voor zover mij bekend - geen leerlingen of ouders, die redenen hadden om over mij of mijn opvoedingsmethoden te klagen. Ook mijn voorgeschiedenis zou toch moeten pleiten in mijn voordeel. Altijd had ik mij voorbeeldig gedragen, zowel gedurende mijn studiejaren als later, toen ik als soldaat aan geen enkele plicht of opdracht verzaakt had. Ik had in de eerste linies gestreden en had er een zware verwonding opgelopen. Ik heb de verschrikkelijke koude van een Russische winter meegemaakt. Zijn al die ontberingen dan waardeloos geweest? Om zo snel mogelijk te vergeten? Wie weet heb ik zelfs niet op dezelfde slagvelden gestaan als de voortrekkers van de NSDAP, Adolf Hitler inclusief. Telt dat niet mee?

De verandering van omgeving had op Joseph een ongelooflijk grote invloed. Het laatste jaar voor zijn schoolplicht was Joseph al een kind van de grootstad geworden, met alles wat dat mag betekenen. Ver buiten de stadspoorten, in de prachtige Emmichstrasse, stoeide hij met de jongens uit de buurt en